

---

## Téma: Jan Patočka (1907–1977)

---

### Péče o duši

**Michael Ignatieff**<sup>2</sup> —

Rector and President of Central European University, Budapest

Pane prezidente, vážení hosté!

Instituce, jejíž výročí dnes slavíme, byla založena jako most propojující svobodné myšlení na Východě, který byl tehdy za železnou oponou, se svobodným myšlením na Západě, nejistým ve své evropské identitě. Dnes, o pětatřicet let později, zůstává Institut pro vědy o člověku živým mostem mezi Východem, kde je demokracie stále nezajištěná, a Západem vystaveným pokušení izolovat se od zbývající Evropy, jejíž přechod k demokracii jako by se nikdy neměl úplně podařit. Institut pro vědy o člověku ztělesňuje přesvědčení, že existuje jen jedna Evropa – Evropa myšlení, Evropa srdce, Evropa založená na ideálu, který došel svého nejlepšího vyjádření ve chvíli, kdy český filosof Jan Patočka řekl: účelem filosofie a poznání je péče o duši.

Patočka se založení Institutu nedožil. Dožili se ho však jeho žáci – a uchovávaní Patočkova archivu je dnes nejstarším živým projektem Institutu. *Platón a Evropa*, cyklus přednášek pronesený v podzemních seminářích v letech

---

1 Dne 6. listopadu 2017 proběhla ve vídeňském Hofburgu za účasti čelných osobností veřejného a akademického života oslava připomínající 35. výročí založení IWM (Institut für die Wissenschaften vom Menschen). S úvodními projevy na ní vystoupili rakouský prezident Alexander Van der Bellen, rektorka IWM Shalini Randeria a rektor Středoevropské univerzity Michael Ignatieff. Přednášku posledně jmenovaného, za jejíž zprostředkování děkujeme účastníkovi hořburského setkání Dr. Ivanu Chvatíkovi, přinášíme našim čtenářům.

Přeloženo z anglického originálu “The Care of the Soul”. © Michael Ignatieff. Translation © Jan Frei. Pozn. red.

2 Michael Ignatieff je rektor a prezident Středoevropské univerzity, člen vědecké rady Institutu pro vědy o člověku (IWM). V letech 2104-2016 byl profesorem médií a veřejné politiky na Harvard Kennedy School (profesura E. R. Murrowa). V letech 2006-2011 byl poslancem kanadského parlamentu jako předseda poslaneckého klubu Kanadské liberální strany a jako vedoucí oficiální opozice. Je členem Královské tajné rady pro Kanadu a nositelem jedenácti čestných doktorátů. V letech 2012 a 2015 byl předsedou Carnegieho rady pro etiku a mezinárodní záležitosti v New Yorku. K jeho nejdůležitějším publikacím patří *The Needs of Strangers* (1984), *Scar Tissue* (1992), *Isaiah Berlin* (1998), *The Rights Revolution* (2000), *Human Rights as Politics and Idolatry* (2001), *The Lesser Evil: Political Ethics in an Age of Terror* (2004), *Fire and Ashes: Success and Failure in Politics* (2013).

1973–1974, patří k největším dílům, které východoevropské myšlení v době odporu proti komunistickému útlaku vytvořilo. Sám Patočka v r. 1977 zemřel po policejních výsleších. Vděčnost, kterou jsme mu při oslavě dnešního výročí zavázání, nejlépe vyjádříme tak, že mu budeme věnovat soustředěnou pozornost.

Chtěl bych se chvíli zdržet u myšlenky péče o duši a ukázat, že právě péče o duši je smyslem existence institucí, jako je Institut pro vědy o člověku, jako jsou univerzity a výzkumná a vědecká pracoviště po celém světě. Patočkův výraz nás pozvedá nad utilitaristické pojetí poznání a vědy. Nutí nás uvažovat, jakou roli mohou hrát univerzity a instituty, jako je tento, ve světě, který chce slovo „duše“ vymýtit ze svého slovníku.

Ptám se: co by to znamenalo, kdybychom za účel Institutu pro vědy o člověku prohlásili péči o duši? Kdybychom vzali tato slova vážně?

Mluvit o duši samozřejmě není výsada náboženství. I komunisté označovali stranické umělce a intelektuály za „inženýry lidských duší“, kteří měli pomocí propagandy přetvářet lidi k obrazu strany. Používá-li se v tomto kontextu slovo „duše“, znamená to, že takové techniky mohou dosáhnout až k nehlubším a nejosobnějším zdrojům mravního cítění v nás.

A právě to je duše: to nehlubší místo v nás, místo, kde se setkávají duch a tělo, kde jsou zakotveny mravní impulsy, místo, které se snažíme chránit před tlaky našich vlastních pudů a tužeb, před impulsy nepřátelství, chamtivosti a strachu, jimiž na nás útočí politický svět. Místo, kde emoce a rozum, myšlení a chtění dospívají k jednotě.

Ti, kdo jsou nábožensky založeni, řeknou, že duše je nesmrtelná. Ostatní se spokojí s tím, že ať se s námi po smrti stane cokoli, duše je naše mravní já, sídlo našeho celoživotního úsilí být méně tím, čím reálně jsme, a více tím, čím se být snažíme.

Pečovat o duši znamená věřit, že takové místo v nás existuje a že nemůžeme být úplní a celí, nesnažíme-li se nějakým způsobem o život, který bychom mohli ospravedlnit sami před sebou a před těmi, kdo jsou nám drazí. V tom je zahrnuto cosi jako idea mravního rizika: můžeme totiž také dělat nebo být donuceni snášet věci, které naši duši zabíjejí.

Když vám lidé, kteří byli mučeni, řeknou, že to zabíjelo jejich duši, víte, co mají na mysli, i když nemůžete vědět, jaké to je. Když se svatý Marek ptá, k čemu je člověku, když získá celý svět, ale ztratí svou duši, je to varování: moci a bohatství můžeme dosáhnout způsobem, který nás uvnitř nechá mrtvé.

Pečovat o duši znamená pochopit svou vnitřní zranitelnost a vyhýbat se těmto nebezpečím, jak to jen jde. Znamená to také hledat zkušenosti, které obnovují naše nehlubší prameny. Řekneme-li, že existují zkušenosti, které jsou dobré pro duši – skvělý koncert, procházka lesem, vzrušující výstup

na vysokou horu, společný smích s těmi, které máme rádi –, myslíme tím něco víc, než že tyto zkušenosti nám poskytly potěšení nebo užitek. Pokoušíme se vyjádřit, že zásadním způsobem obnovily jádro naší bytosti.

Pečovat znamená střežit, přijímat odpovědnost, věnovat pozornost, uklidňovat a těšit. Rádi to děláme pro své děti, nemocné rodiče, pro ty, které milujeme. Proč nevěnovat podobnou pozornost vlastním duším? Péče o duši není jakási individualistická nebo kvietistická povinnost, neznamená věnovat se sobě a druhé vylučovat. Začnete-li se starat o vlastní duši, budete se chtít starat i o druhé.

Naše duše potřebuje péči, protože jsme zranitelní, můžeme se poškodit, můžeme ztratit své lepší já. (Nejjistějším příznakem této ztráty je přesvědčení, že nic takového jako duše neexistuje.)

Pravděpodobně si říkáte: co to má mít společného s Institutem pro vědy o člověku, s univerzitami, jako je ta, kterou řídím? Co to má co dělat s vědou, se znalostmi, s výzkumem a výukou? Nezpochybnila snad právě věda samotnou existenci duše? Nepronikla nám snad medicína pod kůži, neprobádala hlubiny našeho těla a neukázala nám, že tam duše není? Nevyhlásilo snad západní vědění, zvláště sociální vědy, smrtelné nepřátelství doktrínám, které učí, že duše existuje? A je-li tomu tak, jak bychom mohli pečovat o duši v institucích zasvěcených kritickému a skeptickému úsilí o vědecké poznání?

Patočka smýšlel jinak. V sedmdesátých letech přednášel v malých pražských bytech lidem, jako byl Václav Havel, lidem, kteří toužili po východisku ze zkušenosti tyranie ničící duši. A přednášel jim Platónovu a Aristotelovu filosofii. Jádrem jeho učení byla péče o duši. Potvrzoval tak, že svobodné myšlení a poznání jsou nezbytné podmínky pro zdraví duše.

Tedy, v době komunistické tyranie, se skutečně hrálo o duši. Ale dnes? Můžeme tak ještě mluvit?

Svobodné instituce jako univerzity si snadno mohou myslet, že bychom duši měli nechat stranou. Naším úkolem, říkají nám politici, je školit lidi v dovednostech, které potřebují, aby uspěli v daných funkcích. Formovat duši znamená osobovat si roli, která nám nepřísluší a která by dokonce mohla ohrožovat svobodu, již musíme přiznat každé fakultě a každému studentovi – svobodu hledat vlastní cestu. Na místě vyhrazeném kritickému, skeptickému zkoumání by se mělo problematizovat všechno včetně samotné ideje vnitřního mravního jádra, kterému říkáme duše.

Podívejme se ale na tlaky, které dnes na naše studenty a naše fakulty působí. Dnes nestačí bránit akademickou svobodu nebo institucionální autonomii. Útoky na naše instituce už dnes nemíří jen na naše historická privilegia. Na každém kroku se zpochybňuje autorita věd, které učíme, odmítá se věcná debata, v níž se snažíme uplatnit své argumenty a fakta, a nejosobnější emoce studentů i nás učitelů se nově strukturují pod rukama moderních

inženýrů lidských duší – politických technologů specializovaných na falešné zprávy, dezinformace a rozdmýchávání nenávisti ve službách politické moci. V tomto prostředí je naše práce těžší než kdy jindy, protože se popírá nejen oprávněnost toho, co děláme, ale i samotné standardy intelektuální debaty, kterou ke své práci potřebujeme.

Jistě, žádná svobodná instituce by si neměla namlouvat, že není povinná ospravedlňovat svou existenci před celou společností. Dnes však zdaleka nečelíme jen standardním otázkám, jaké demokratická společnost právem kladé institucím, které podporuje.

Čelíme nové, agresivní delegitimizaci poznání ze strany bojovných populistů. Čelíme novým inženýrům lidských duší, mistrům propagandy promyšleně rozdmýchávajícím nenávist vůči těm, kdo jsou zvláště zranitelní.

Naše emoce získávají vytrvalým působením politických technologií novou podobu. Před dvěma lety, v září 2015, jsme na evropských nádražích a cestách viděli hotové žně štědrosti, soucitu a milosrdenství, kdy občané nabízeli vyděšeným cizincům deky, vodu a někdy i přenocování. Pak se do práce pustili političtí technologové – a dnes jsou tyto emoce téměř zakázány: štědrost k cizinci je bláznovství, soucit je naivita, a solidarita s uprchlíky a migranty se dokonce prohlašuje za zradu národa.

Je nezbytné pochopit, jak je toto přetváření lidských emocí nebezpečné. Politické prostředí a ovzduší se úplně proměnilo – a tento nový stav už se prosadil jako norma. Naše emoce se soustavně přepisují a přepracovávají, a výsledkem je jejich zhrubnutí a umrtvení. To připravuje cestu krutosti a tyranii.

Univerzita nemůže proti podobné politické technologii stavět jinou politickou technologii. To by protiřečilo svobodě, na níž je naše činnost založena. Musíme však znovu objevit vědomí, že obrana společného kritického úsilí o poznání je péče o duši. K našemu povolání – které je dnes důležitější než kdy jindy – nepatří jen vštěpovat studentům pochopení, že existuje něco jako poznání, že toto poznání se získává tvrdou prací, že jsou metody, jak je najít, a že nalezené poznání sice může být nepohodlné, avšak jedině ono nás spolehlivě dovede k zodpovědnému jednání v tomto světě. Musíme dělat víc: musíme své studenty upozorňovat na nebezpečí hrozící jejich duším. Varovat je, že ohrozí své duše, pokud uvěří, že soucit, slitování a štědrost jsou doménou důvěřivců a zrádců; že ohrozí své duše, pokud uvěří, že věda je spiknutí elit proti zdravému citění většiny. Musíme je upozorňovat, že demokracie sice potřebuje řadu různých věcí, že však tou nejdůležitější jsou občané, kteří si uchovávají nezávislost myšlení a odolnost srdce, aby mohli pečovat o své duše i o duše druhých. Mám za to, že pochopíme-li dnešní výzvy takto, budeme oprávněnými dědici Jana Patočky a velkých mužů a žen, jejichž dílem je tento Institut.